

РОЗДІЛ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.98:351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/72>

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРАВОМІРНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЇ

EVALUATIVE CONCEPTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND THEIR IMPACT ON THE LEGALITY OF THE USE OF FIREARMS BY POLICE OFFICERS

Бараннік Р.В., к.ю.н., доцент,
в.о. завідувача та доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності

Запорізький національний університет
orcid.org/0009-0008-1202-5535

Стаття присвячена комплексному аналізу оціночних понять у кримінальному процесуальному праві та їхньому впливу на визначення правомірності застосування працівниками поліції вогнепальної зброї. Актуальність теми обумовлена тим, що більшість правових критеріїв, які визначають межі використання зброї (зокрема "реальна загроза", "необхідність", "пропорційність", "невідкладність"), мають невичерпний і змінний зміст, що залежить від конкретних обставин, суб'єктивного сприйняття ситуації поліцейським і подальшої інтерпретації цих дій у межах кримінального провадження. У статті обґрунтовується, що оцінка правомірності застосування зброї є ретроспективною за своєю природою, тоді як рішення поліцейського приймається в умовах обмеженого часу, підвищеного стресу та неповної інформації. Це створює потенційну колізію між юридичними стандартами та фактичними умовами діяльності правоохоронця.

Проаналізовано нормативно-правове регулювання застосування зброї в Україні, положення Кримінального кодексу щодо необхідної оборони й крайньої необхідності, а також стандарти Європейського суду з прав людини та Верховного суду США, включно з доктриною "reasonable officer". Особлива увага приділена психологічним і фізіологічним параметрам поведінки людини в ситуації небезпеки: тунельному баченню, ефекту спотворення часу, домінуванню автоматизованих дій над аналітичним мисленням. Показано, що інтенсивність стресу та недостатня підготовка можуть істотно впливати на точність сприйняття загрози.

У статті доведено, що рівень вогневої та тактичної підготовки поліцейського є ключовим фактором, який здатний мінімізувати кількість помилок у динамічних ситуаціях і забезпечити правомірність застосування зброї. Також проаналізовано проблеми документування таких випадків і підкреслено важливість сучасних технологічних рішень – відеофіксації, телеметрії пострілів, VR-реконструкцій.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та практики розслідування інцидентів із застосуванням зброї: конкретизація оціночних понять, розширення сценарної підготовки, створення єдиного стандарту документування та імплементація принципу "розумного поліцейського". Результати дослідження можуть бути використані в наукових розробках, законотворчій діяльності та при підготовці працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: оціночні поняття, застосування зброї, поліцейська діяльність, кримінальний процес, пропорційність і необхідність.

The article provides a comprehensive analysis of evaluative concepts in criminal procedure law and their impact on determining the lawfulness of police use of firearms. The relevance of the topic arises from the fact that most legal criteria regulating the use of force – such as "real threat," "necessity," "proportionality," and "urgency" – possess an inherently flexible and context-dependent nature. Their interpretation varies depending on specific circumstances, the officer's subjective perception of danger, and the retrospective assessment conducted within criminal proceedings. The study argues that while judicial evaluation is inherently retrospective, a police officer's decision is made under conditions of time pressure, stress, uncertainty, and incomplete information, which leads to a potential conflict between legal standards and real operational conditions.

The article examines Ukrainian legal norms governing the use of firearms, provisions of the Criminal Code on self-defense and necessity, as well as the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the U.S. Supreme Court, including the "reasonable officer" doctrine. Special emphasis is placed on the psychological and physiological aspects of human behavior in high-risk situations, such as tunnel vision, time distortion, and the dominance of automated reactions over analytical reasoning. These factors significantly influence the officer's perception of threat and decision-making.

The study demonstrates that the level of an officer's firearms and tactical training is a key factor in minimizing mistakes during dynamic encounters and ensuring lawful use of force. Issues of documenting such incidents are analyzed, including the need for technological tools such as body-worn cameras, shot telemetry, and VR reconstructions.

The article proposes avenues for improving legislation and investigative practices, including clarification of evaluative terms, expanded scenario-based training, development of a unified documentation standard, and the implementation of the "reasonable police officer" principle. The findings may be applied in legal scholarship, legislative improvement, and professional police training programs.

Key words: evaluative concepts; use of force; police activity; criminal procedure; proportionality and necessity.

Постановка проблеми. Питання правомірності застосування поліцейським вогнепальної зброї традиційно належить до найчутливіших сфер кримінальної юстиції, оскільки пов'язане з фундаментальним правом на життя та свободою особи. Українське законодавство містить чіт-

кий перелік підстав для застосування вогнепальної зброї, закріплений у ст. 46 Закону України "Про Національну поліцію" [1], однак значна частина правових критеріїв має оціночний характер – "необхідність", "пропорційність", "реальна небезпека", "загроза життю", "невідкладність"

тощо. Дані категорії не мають точного кількісного виміру й тому залежать від конкретної ситуації, рівня підготовки поліцейського та умов, у яких відбувається подія.

У кримінальному провадженні ці категорії набувають практичного значення під час оцінки правомірності дій працівників поліції. Саме оцінка правомірності рішення про застосування вогнепальної зброї стає підставою для визначення наявності або відсутності кримінальної відповідальності працівника поліції. При цьому оцінювання відбувається ретроспективно – після завершення події, коли слідчий та суд мають доступ до значно ширшого обсягу інформації, ніж поліцейський у момент прийняття рішення [2, с. 4]. Водночас сам поліцейський діє у стресових, швидкоплинних умовах, нерідко під загрозою для власного життя. Це створює колізію між юридичними стандартами та реальним механізмом прийняття рішень.

Проблема полягає в ранньому зіткненні оціночних понять кримінального процесу та психофізіологічних особливостей прийняття рішень у ситуації ризику. Саме це створює складність у визначенні меж правомірності застосування зброї та обумовлює актуальність комплексного наукового аналізу, що поєднує правову доктрину, судову практику, стандарти ЄСПЛ і знання з вогневої та тактичної підготовки.

Оцінка стану літератури. У науковій літературі наявні роботи, присвячені застосуванню вогнепальної зброї в поліцейській діяльності (праці А. Бабенка, О. Джузи, Д. Казначеева, Д. Бодирева). Окремі автори аналізують проблему оціночних понять у кримінальному процесі та кримінальному праві (зокрема, М. Шумило, М. Михеєнко, В. Тацій, М. Бажанов). У західній доктрині значна увага приділяється проблемам “reasonable officer standard”, stress decision-making, use-of-force continuum (Graham v. Connor [3]; Tennessee v. Garner [4]). Європейська практика ЄСПЛ (McCann and Others v. UK [5], Giuliani and Gaggio v. Italy [6]) формує принцип “absolute necessity”. Однак комплексних робіт, що аналізують взаємодію кримінально-процесуальних оціночних понять, реального прийняття рішень під час стрільби та подальшої судової оцінки дій поліцейського – фактично немає. Це й визначає актуальність дослідження.

Метою дослідження є проаналізувати характер оціночних понять у кримінальному процесі та визначити, як вони впливають на юридичну оцінку правомірності застосування поліцейським вогнепальної зброї. У рамках поставленої мети ми намагалися вирішити такі завдання: встановити ключові оціночні поняття, пов’язані із застосуванням зброї; проаналізувати релевантну судову практику України та ЄСПЛ; дослідити роль вогневої та тактичної підготовки у формуванні правомірного рішення; запропонувати шляхи вдосконалення нормативного регулювання та підходів до оцінки дій поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Оціночні поняття є характерною ознакою кримінального процесуального права, оскільки дозволяють адаптувати правову норму до конкретної життєвої ситуації. Поняття “достатні підстави”, “обгрунтована підозра”, “необхідні заходи”, “реальна загроза”, “пропорційність” тощо не мають вичерпного нормативного визначення, що неодноразово підкреслювалося в юридичній літературі [7, с. 35].

Перевага таких понять полягає у гнучкості, проте їх недолік – у створенні широкого поля для суб’єктивного тлумачення. У ситуаціях застосування зброї це може призводити до неоднозначності оцінки дій поліцейського, адже сама подія має надзвичайну динамічність і високу загрозу життю [8, с. 203].

Саме тому оціночні поняття вимагають зваженого підходу, а їх інтерпретація – врахування всіх обставин події, психофізіологічного стану поліцейського та рівня його підготовки. Судова практика ЄСПЛ також визнає, що застосування сили оцінюється не абстрактно, а з ураху-

ванням “добросовісного переконання” працівника правоохоронного органу [5; 6].

Стаття 46 Закону України “Про Національну поліцію” визначає конкретні випадки, у яких працівник поліції має право застосувати вогнепальну зброю. Такі підстави включають: наявність *реальної загрози* життю чи здоров’ю особи; *необхідність* припинення тяжкого насильницького злочину; неможливість застосування менш небезпечних засобів; *пропорційність* потенційної шкоди меті застосування.

Ці критерії логічно узгоджуються з положеннями Кримінального кодексу України про необхідну оборону та крайню необхідність, а також із загальноєвропейським стандартом “абсолютної необхідності” (absolute necessity), сформульованим ЄСПЛ у справі McCann and Others v. UK [5].

Проте всі ці критерії мають оціночну природу – саме тому їх зміст залежить від конкретної ситуації, сприйняття поліцейського та наявних у нього знань і навичок.

Оцінка загрози в умовах стресу значно відрізняється від оцінки ситуації у спокійній атмосфері судової зали. Світові дослідження вказують, що під час загрози життю людина переживає характерні психофізіологічні реакції, такі як: тунельний зір та втрата периферичного огляду; спотворення часу (“ефект уповільнення”); зниження точності дрібних моторних дій; домінування автоматизованих дій над логічним аналізом. Це означає, що для поліцейського критично важливо мати сформовані навички, що спрацюють автоматично. Вогнева підготовка дозволяє перенести частину рішень із рівня “аналіз” на рівень “рефлексивної реакції”, тим самим зменшуючи ризик помилки [9].

ЄСПЛ у справі McCann and others v. The United Kingdom підкреслює, що дії правоохоронця мають оцінюватися в реальному контексті загрози й обмеженого часу, а не за абстрактними стандартами “ідеальної поведінки” [5].

Верховний Суд України характеризує оцінку правомірності застосування зброї як аналіз “сукупності всіх фактів конкретної обстановки”, включно із поведінкою нападника, альтернативами, що були доступні поліцейському, та рівнем загрози в момент події [10]. У справах, що розглядалися Верховним Судом, судді дедалі частіше звертаються до стандартів ЄСПЛ щодо необхідності врахування добросовісного переконання поліцейського у момент прийняття рішення.

Зокрема, ЄСПЛ виробив кілька ключових критеріїв правомірності застосування зброї: absolute necessity – зброя застосовується лише тоді, коли це абсолютно необхідно; strict proportionality – дії повинні бути пропорційними поставленій меті; honest belief – працівник діяв у межах добросовісного переконання, що існувала загроза [5; 6].

У рішенні Graham v. Connor Верховний суд США сформулював підхід, відповідно до якого дії поліцейського повинні оцінюватися з позиції “розумного офіцера на місці події”, а не з позиції стороннього спостерігача, який має необмежений час і всю інформацію [3].

Цей підхід надзвичайно важливий для України, оскільки він дозволяє поєднати правову оцінку із реальними тактичними умовами.

Таким чином, можемо впевнено зазначити, що саме вогнева підготовка має ключове значення для правильного визначення моменту застосування зброї. Із практики європейських поліцейських шкіл відомо, що: регулярні тренування знижують час на оцінку ситуації; сценарні заняття моделюють реальні умови стресу; розвиток м’язової пам’яті забезпечує точність та контроль над діями [8].

Крім того, рівень підготовки може прямо впливати на правову оцінку судом – недбалість у тренуванні інколи кваліфікується як складова службової недбалості [4].

Ще одним аспектом, на який слід звернути увагу, є те, що ефективність розслідування інцидентів застосування зброї значною мірою залежить від повноти документування. Головні проблеми, які постають при цьому,

пов'язані з різними причинами, зокрема: неповна або відсутня відеофіксація; відсутність телеметрії пострілів; неточні рапорти через стрес; відсутність стандартизованих протоколів. Зарубіжні дослідження показують, що інтеграція body-cam, GPS-датчиків, трекерів руху та VR-реконструкцій суттєво підвищує точність встановлення необхідних фактів [9].

Отже, на основі аналізу нормативної бази, судової практики й зарубіжного досвіду, з метою вирішення завдань, поставлених в рамках даного наукового дослідження, нам видається доцільним впровадження наступних заходів:

- Внесення уточнень до ст. 46 Закону “Про Національну поліцію” для конкретизації оціночних критеріїв.
- Імплементация принципу “reasonable officer” у національну судову практику.
- Розширення сценарної та тактичної підготовки працівників поліції, зокрема, за рахунок розробки стандартизованих методичних рекомендацій щодо проведення практичних занять з вогневої підготовки.

Ці зміни дозволять забезпечити баланс між захистом прав людини та практичними потребами правоохоронної діяльності.

Висновки. Оціночні поняття кримінального процесу є ключовим елементом визначення правомірності застосування вогнепальної зброї. Вони забезпечують гнучкість правового регулювання, але потребують комплексної інтерпретації, яка враховує реальні умови, у яких діє поліцейський.

Міжнародні стандарти, зокрема практика ЄСПЛ, вимагають урахування добросовісної суб'єктивної оцінки безпеки, а американський стандарт “reasonable officer” пропонує реалістичний алгоритм оцінки дій у стані стресу.

Вогнева та тактична підготовка є важливим фактором, що дозволяє поліцейським приймати юридично правильні рішення, мінімізувати ризики і для себе, і для громадян. Професійна вогнева підготовка відіграє ключову роль, оскільки формує здатність адекватно оцінити загрозу та обрати мінімально небезпечний спосіб дії.

Взаємодія кримінального процесу та вогневої підготовки створює унікальний міждисциплінарний простір, який потребує подальших досліджень і нормативного вдосконалення. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення нового інтегрованого стандарту оцінки правомірності застосування зброї та створення сучасних систем навчання і документування поліцейських дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Національну поліцію. Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. Дата оновлення: 12.09.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 04.12.2025 р.).
2. Abramovich S. Police and physical training. *Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод в умовах миру та воєнного стану. Law enforcement agencies: the defense of public order and constitutional freedoms during peace and martial law*: збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної курсантської (студентської) конференції іноземними мовами. Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 4–5.
3. Graham v. Connor, 490 U.S. 386 (1989). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/490/386/> (accessed: 04.12.2025).
4. Tennessee v. Garner, 471 U.S. 1 (1985). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/471/1/> (accessed: 04.12.2025).
5. Case of Mc Cann and others v. The United Kingdom. Application no. 18984/91. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57943%22%7D>. (accessed: 04.12.2025).
6. Giuliani and Gaggio v. Italy. 23458/02 Judgment 24.3.2011 [GC] URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-568%22%7D>. (accessed: 04.12.2025).
7. Бараннік Р., Кучинська О. Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять. *Право України*. 2025. № 9. С. 33–43.
8. Казначеев Д., Бодирев Д. (2024). Правові засади застосування вогнепальної зброї: розмежування понять “активне застосування” та “застосування” вогнепальної зброї. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*, 2024. № 2. С. 201–206.
9. Тимофеев В. П., Гулько К. О. Актуальні питання застосування вогнепальної зброї працівниками національної поліції в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання “Аналітично-порівняльне правознавство”*, 2023. № 7. С. 352–356. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.63>.
10. Марущак Н. В. Принципи поліцейської діяльності: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2024, № 5. С. 10–16.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025